

SAMTIDEN FRA FRAMTIDEN

OLE MARTIN MOEN er filosof og professor ved OsloMet. I «Samtiden fra framtiden» diagnostiserer han viktige institusjoner eller fenomener i samtiden – sett fra framtiden.

Lokkemiddelsentralen

Før vi fikk nanoprintere til å dekke behovene våre for materielle goder, trengtes daglig strev for å frembringe disse. Bygninger og transportmidler måtte lages, og det måtte også mat, klær og sko. Tidlig i menneskehetens historie drev hver flokk med sitt eget slit for å lage det de trengte. I den grad man handlet, benyttet man noe man selv hadde laget (for eksempel et brød) til å lokke noen til å gi fra seg noe de hadde laget (for eksempel et spyd).

Økende befolkning muliggjorde økt handel. For å utnytte dette potensialet ble det vanlig å bruke et felles lokkemiddel ved bytting av goder. Ved å bruke et generelt lokkemiddel kunne den som bakte brød, bytte til seg et spyd, selv om en spydmaker ikke akkurat trengte brød. Hvordan? Ved å *selge* brødet til hvem enn som trengte det, og så bruke de opptjente lokkemidlene til å *kjøpe* spydet. Generelle lokkemidler ble på norsk kalt *penger*, fra det norrøne *penningr*. Dette er også opphavet til det tyske *Pfennig*, det engelske *penny* og det hedmarkske *pæeng*.

Vi ser, helt fra antikken, at det dominerende generelle lokkemiddelet var *gull* – et luktfritt metallisk grunnstoff med gyllen farge.

Gull var svært ettertraktet. For å motvirke sykkelig besettelse ble mytologien tatt i bruk for å vise at gull – snarere enn å gjøre tilværelsen bedre ved sin blotte eksistens – har verdi bare i kraft av sin funksjon. Et talende eksempel er den myten om kong Midas. Som takk for en tjeneste, tilbød guden Dionysos å oppfylle ett ønske for kong Midas, hva enn ønsket måtte være. Midas ønsket da at alt han tok i skulle bli til gull. Slik ble det, og mens dette var stas i begynnelsen, ble det mindre stas etter hvert. Da han ga sin datter en klem, ble hun til gull, og det samme skjedde med maten han forsøkte å spise.

Vi finner også gull i nyere mytologi, også her i relasjon til overnaturlige evner. Til tross for at gull ikke har lukt, ble det fortalt at kaptein Sabeltann kunne lukte gull, og at han brukte denne evnen til å avgjøre når han

skulle ro inn mot land. Gull ble ofte presset til runde, flate stykker kalt *mynter*. Mens *gullmynter* hadde høyest lokkeevne, kunne mynter med lavere lokkeevne lages av andre metaller.

På 1700-tallet ble det vanlig å bruke ikke bare mynter, men også *sedler*, særlig for større beløp. I stedet for å bære rundt på verdifullt metall, som var tungt og økte risikoen for tjuveri, kunne man lagre metallene sine et sted kalt en *bank*. Sedler var små kontrakter, trykt på bomulls-papir, som viste eierskap til metall i banken. I stedet for å handle direkte med metaller kunne man handle med sedler med ulike *valør*. Disse kunne man, hvis man ville, ta med til banken og få byttet inn i verdifullt metall.

Mens metaller synes å ha vært den dominerende bæreren av verdi, tyder kilder på at banker også kunne ta pant i andre typer ting. Vi finner, fra 1800-tallet, henvisninger til varianter av banker, slik som «grisebank», «fiskebank» og «skallebank», og fra andre

halvdel av 1900-tallet også «blodbank» og «sædbank».

Fra 1800-tallet ser vi at en paradoks påstand ble tatt i bruk, nemlig at «penger vokser ikke på trær». Dette ville utvilsomt ha vært sant da penger var laget av metall, for metall utvinnes fra mineralriket. Uttrykket kom imidlertid i bruk etter at sedler hadde blitt vanlige. Siden sedler var laget av bomullspapir, er sannhetsgehalten uklar. Kanskje var poenget å understreke at bomullsplanten strengt tatt ikke er et tre, bare en urtebusk. Banker spilte en stadig viktigere rolle i samfunnet. Hver person hadde en «konto», der et tall viste hvor mye vedkommende disponerte i tillegg til eventuelle sedler og mynter han hadde. Siden folk sjelden fant det bryet verdt å hente gull eller andre verdigjenstander ut fra bankene, ble det – i løpet av 1800-tallet – en utbredt praksis at banker utstedte sedler for mer verdifullt metall enn hva de hadde liggende.

Til tross for å være svindel så dette ut til å bidra til å lokke folk i gang med viktige initiativer. Praksisen ble tillatt og institusjonalisert. Det oppsto dog en ulempe dersom mange ville gjøre store uttak samtidig. Hver stat opprettet derfor en sentralbank – en nasjonal lokkemiddelsentral – for å gjøre systemet i stand til å møte krav om store uttak. På 2020-tallet var bare 2 prosent av pengemengden i Norge sedler eller mynter. Resten av pengene var digitale. Ved hjelp av bankkort, nettbank og etter hvert også Vipps kunne tall lett flyttes

fra én konto til en annen.

Penger ble, på denne måten, mindre håndfaste. For å opprettholde respekten for penger, tross mangel på fysisk manifestasjon, ser man at praksiser fra religionsfeltet ble tatt i bruk. For eksempel var det, ved større transaksjoner, vanlig med et ritual kalt *tinglysing*. For å få utført ritualet var det vanlig å måtte betale et gebyr. Dagens historikere har her trukket paralleller til den katolske kirkes praksis med betaling for avlat. Et fenomen som fremdeles er gjenstand for diskusjon, er hvordan vi skal tolke de hyppige henvisningene til *bankvesenet*. Enkelte har tatt til orde for at dette bør tolkes som en henvisning til et selvstendig vesen, tilsvarende romvesen og uvesen. Dette vil imidlertid forplikte til en omfattende tro på selvstendige vesener, gitt at en tilsvarende tolkning legges til grunn for henvisninger til helsevesenet, veivesenet, rettsvesenet, o.l.

Flertallet av forskere i dag tror at bankvesenet ikke ble forstått som et selvstendig vesen, men at det fremstilte seg selv som et bindeledd mellom det verdslige og det mytiske. Et eksempel på dette finner vi i bankfunksjonærers metoder for å skremme folk til å betale. Vi har flere brev der bankfunksjonærer skriver at hvis folk ikke betaler, så vil den såkalte *Namsfogden* få vite det og komme etter dem. Dette ser ut til å ha skapt betydelig frykt. Religionshistorikere peker også til tåkelegging ved hjelp av komplekse nett av begreper. Mens bankkontoer var enkle nok, fantes også «fond». Fondene

trengte «forvaltere» og kom i et virvar av ulike typer, slik som indeksfond, obligasjonsfond, rentefond, verdipapirfond og pengemarkedsfond. Oljefond og pensjonsfond ser ut til å ha vært det samme, kanskje grunnet deres felles orientering mot det fossile.

Folk ble også bredt informert, i daglige nyhetsendringer, om hvordan ulike steder for omsetning av slike – for eksempel «Dow Jones» og «Nasdaq» – i sum har gått opp eller ned, uten at det er forståelig hvordan dette var relevant for 99 prosent av befolkningen. Ved å overlesse folk med informasjon, og kommunisere at dette er noe alle oppegående mennesker forstår, ga man et stort flertall av befolkningen et incentiv til å la være å stille spørsmål. Denne tåkeleggingen har, i ettertid, blitt møtt med kritikk. Samtidig har det også blitt tatt til orde for at pengesystemet spilte en viktig rolle for å lokke mennesker til å skape velstand, og at pengesystemet antagelig var nødvendig for å frembringe nanoteknologien som til slutt gjorde penger avleggs.

Det er mulig at full åpenhet, allerede ved årtusenskiftet, kunne ha vært forsvarlig. Mange ville antagelig, til tross for at de innså at penger er sosialt konstruerte lokkemidler, fortsatt å ha tillit til systemet. Det er imidlertid også en fare for at mange, på dette området slik som på andre områder, hadde hatt vanskelig for å fatte at et fenomen kan være stabilt og reelt samtidig som det er en sosial konstruksjon. ■